

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкери,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

ОКУУЧУНУН РУХИЙ ӨНҮГҮШҮНДӨ ТАНДООНУН МААНИСИ

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
кандидат педагогических наук,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

РОЛЬ ВЫБОРА В ДУХОВНОМ РАЗВИТИИ УЧАЩИХСЯ

*Dzhumabaeva Gulaym Abdysamatovna,
Senior researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

THE ROLE OF CHOICE IN THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF STUDENTS

Аннотация: Макалада адамдын рухий өнүгүшүндө туура тандоонун мааниси баяндалган. Автор адамдын ички табигатына көңүл бөлүп, тандоого жараша тагдыры аныкталары, жаңылыштыгына жараша жашоонун рухий сабактары берилери жөнүндө жазган. Өзүмчүлдүн, туура эмес багытты тандагандардын келечеги кең, түбөлүгү болбостугун, ал бытиенин мыйзамдарын өздөштүрмөйүнчө жашоодон “рухий” сабактар бериле берери, жеңишке оң жолго түшкөн рухий бай, адамдар жетери жазылган.

развитии человека. Автор обращает внимание на внутренний мир человека, на причинно-следственные связи выбора и последствия т.е. судьбы, и “духовные уроки жизни” (проблемы, болезни, кризис и т.д.) тех, кто ошибься в выборе. В конце делает вывод: эгоисты и люди негативной установкой получают от жизни духовные уроки, пока не усвоят закономерности бытия, от них избавятся только те люди, кто нашел верный путь, т.е. духовно развитые альтруисты.

Аннотация: В статье описывается роль правильного выбора в духовном развитии человека. Автор обращает внимание на внутренний мир человека, на причинно-следственные связи выбора и последствия т.е. судьбы, и “духовные уроки жизни” (проблемы, болезни, кризис и т.д.) тех, кто ошибься в выборе. В конце делает вывод: эгоисты и люди негативной установкой получают от жизни духовные уроки, пока не усвоят закономерности бытия, от них избавятся только те люди, кто нашел верный путь, т.е. духовно развитые альтруисты.

Annotation: The article describes the role of the right choice in the spiritual development of man. The author draws attention to the inner

world of man, to the cause and effect of choice and the consequence of fate, and the "spiritual lessons of life" (problems, diseases, crisis, etc.) of those who make mistakes in choice. At the end, he concludes: egoists and people with a negative attitude receive spiritual lessons from life until they learn the laws of being, only those people who have found the right way, that is, spiritually developed altruists, will get rid of them.

Түйүндүү сөздөр: *адентик, рухий, тарбия, тандоо, багыт, өнүгүү, себеп-натыйжа байланыш, мыйзам ченедүүлүктөр, сабак, баалуулук ж.б.*

Ключевые слова: *духовно-нравственные, уроки, развитие, причина-следственные связи, выбор, установка, воспитание, ценности, закономерности и т.д.*

Key words: *spiritual and moral, lessons, development, cause-effect relationships, choice, attitude, upbringing, values, patterns, etc.*

Биздин жашообуз – ырааттуу же ыраатсыз тандоо менен куралат. Тандоо бул – баалуу нерселердин ичинен бирөөнү башка баалуулуктардан артык көрүп (жогору коюп), кабыл алуу. Биздин турмушубуз – тандоолордун жыйынтыгы, б.а. туура же туура эмес нерсени тандашыбыздын, жакшы же жаман аракетиниздин натыйжасы. Тандоонун эки чоң багыты бар: рухий (жогорку максат, ыйман, билим ж.б.) напси (каалоо, кызыкчылык, кумардануу, өзүмчүлдүк, амбиция, ач көздүк ж.б.). Рухий тандоонун көпчүлүгү – позитивдүү (туура, пайдалуу), напсилик тандоо көбүнчө опурталдуу (зиян), анткени напси – адамдын ички душманы, каалоо башында идеалдуу сыяктуу көрүнөт, б.а. маанилүү бир аспекти идеалдуу деп таанып, анан күткөн натыйжага жетпей, узак капаланып өмүрү өтөт. Куштар болуу, текеберчилик, ач көздүк, зыкымдык, ичи тардык, кызуу

кандуулук ж.б. терс сапаттардын баары напси кумарына кирип кеткен адамдын белгилери. “Каалоо – түбү жок кап сыяктуу” (япон макалы). Бир эле каалоо менен чектелип жашаган адамды фанат деп аташат. Диний фанаттарга бир эле ибадат керек, башка нерселер аларды аз ойлондурут. Кумар оюндарынын фанаттары оюндун артынан түшүп алышат. Банги фанаттары – транс абалын эңсей беришет. Бизнестин фанаттарын – акчадан башка эч нерсе кызыктырбайт. Спорт фанаттарынын жашоосу – жалаң оюн. Алар өзүнө окшош адамдар менен мамиле түзүшөт [7].

Адам баласы максатка умтулуп жашайт. Билим алуу, үй-бүлө түзүү, кызматка, байлыкка, чыгармачылыкка умтулуу ж.б. Тандаган максатка жетүүдө кыйынчылыктар көп болгондуктан, көпчүлүк негативдүү (кайгы, санаа) сезимдерден кутула албай убара болушат. Эмне үчүн? Адам кайгысыз, машакатсыз, тынч, кубанычта жашай алабы? Ооба, аны үчүн акыл-эстүү, рационалдуу, иррационалдуу ойломдогу адамдар жашаган дүйнө түзүлүшүн тааныш керек. Көпчүлүк адамдар дүйнө түзүлүшү, мыйзамдары менен таанышпай, өмүрү өткүчө бири-бирине нааразы болуп, жашай беришет.

Жер жүзүндө аң-сезими жогору, рухий өнүгүүнү тандаган далай адамдар жашап өтүшкөн. Алардын тегерегиндеги адамдардын аң-сезими ага гармониялуу болгон. Адам өзгөрсө, анын айланасындагы дүйнө да өзгөрөт. Рухий өнүгүүгө багыт алган, ыймандуу адамдар – акыл-эстүү дүйнөдө жашашат. Ар бир адам ыймандуу төрөлөт, бирок чөйрө өз нугуна салып коёт. Ар бир адам чексиз рухий мүмкүнчүлүккө ээ. Рухий өнүгүүнү тандап, рухий баалуулуктарды системалуу терең өздөштүргөн адамды материалдык баалуулуктар анча көп кызыктырбайт.

Биздин акыл-эсибиз жана аңдообуз ачык, жашыруун, тымызын ойлордун, багыттардын, жобо-көрсөтмөлөрдүн өндүрүүчүсү сыяктуу. Адамдын нааразы болгон турмушу өзүнүн ойлорунун, аракетинин негизинде калыптанат. Анан ал ата-энесин, күйөөсүн, кайненесин, баласын, өкмөттү, коомду ж.б. күнөөлөп жашай берет. Демек, адам ойлорун, ниетин көзөмөлдөп, аракетин өзгөртсө, жашоосундагы реалдуулук өзгөрөт. Тилекке каршы мындай да тандоо болору көпчүлүктүн оюна келбейт.

Адамга тандоо эркиндиги кенен берилген. Ата-бабаларыбыз жаш кезде мээнетти, карыганда дөөлөттү тандаган. Жаш кезинде эч кимге жакшылык кылбагандар карыганда жакшылык көрбөй өтөт. Жаш кезде шымаланып эмгектенген адам, карыганча акылга толо берет. Жаш кезде эмгектенүүдөн коркок болгон, карыганда чоркок болот. Шымаланып эмгектенген адамдын золобосу көтөрүлөт.

Адам өз өлкөсүнүн өнүгүшүнө салым кошуп жашоону тандайбы же башка өлкөнү өнүктүрүп, акча табууну тандайбы, ал да маанилүү. Эмгек рыногунун таламдары, аялдардын эмансипациясы үй-бүлөлүк мамиленин оңолушуна өбөлгө болуучу нерсе эмес. Акча табууну же үй-бүлөнү сактап калууну тандайбы, кийин натыйжасын адам өзү көрөт. XIX кылымда кыпчак улуту болгон. Азыр алар кыргыз, казак, өзбек ж.б. элдердин арасына сиңип кетти. Өз маданиятын, баалуулугун, тилин, динин урматтабай, оокат кылууну тандаган элдин тагдыры ушундай болот. Акча табууну тандап, үй-бүлөгө көңүл бөлбөгөндөр аны сактай албай калышат.

Тандоодо адамдын инстинкттери жетекчилик кылабы, акыл-эсиби же эмоциясы үстөмдүк кылабы (биринчи ыйлап, урушуп, анан аракеттенеби, тынч ойлонуп анан аракеттенеби) – тагдырдын калыптанышын-

да бул маанилүү нерсе. Псевдобилимдүү инсанды пир тутуп, өз позициясы жок, жашыруун пайда издөөнү тандаган адамдын интеллекти өнүкпөй калат. Инстинктке жана эмоцияга эркиндик берип жашаган адамдар өмүр бою кыйналып, жарды жашап өтүшөт. Ниети ак, акыл-эстүү, аракетчил, мээнеткеч адамдар эч кимге кор болбой, кененчиликте жашап өтүшөт.

Максатка жетүү үчүн айрым адамдар күчтүү, башкалар рухий аракетти тандашат. Максатка жетүүдөгү кыйынчылыкты жеңүү үчүн эрк, ички ишеним, кайрат, күч, энергия, лидерлик сапат керек деп эсептегендер – күчтүү адамдардын сапаты. Чыр-чатаксыз, адамдар менен гармониялуу мамиле түзүп, кыйынчылыкты жеңип, максатка жетүү керек дегендер – акылмандар. Күчтүүлөр мурда, акылмандар кийин, бирок негиздүү ийгиликке жетишет.

Көпчүлүк адамдардын туура тандоо жөнүндө түшүнүгү жок. Өз позициясы жок болгондуктан, өкмөттүн, партиянын, коомдун, саясаттын, ЖМКнын маалыматына ишенип, ага көз каранды болушат. Жыйынтыгында: “сүйүү, акча жетишсиз, урмат-сый жок,” – деп нааразы болушат. Бир “идея” үчүн тынымсыз күрөшүп, күчүн, ден-соолугун, акчасын, өмүрүн ж.б. короткондор бар. Күрөштө кубанууга, өзүн таанууга шарт жок. Оюнда: “элдин баары адашкан, аныкы эле туура, жүрөгүндө эч кимге ыраазы эмес”. Мунун натыйжасы – кризис.

Сизге каалаганыңды кылып, эркиндикте жашоо маанилүүбү же сүйгөн адам менен баш кошуп, ыкташып жашоо баалуубу? Үйлөнөрдөн мурда ойлонуш керек. Ойлонбогондор ажырашып кетүүдө. Айрым жаштар насыя (кредит) алып чоң той берип үйлөнүшөт, жаштар ажырашып алгандан кийин да ата-энелери карызын төлөп жүрүшөт, айрымдары туугандарынын батасын алып үйлөнүшөт, биринчилер

карызын төлөп бүткүчө экинчилери тыңып алышат.

Адам электролит толтурулган идиш сыяктуу, анткени организмде кан, лимфа, суу ж.б. бар. Андан чөйрөгө электромагниттик нур тарап турат. Ички дүйнөсү тынч адамдын аурасы таза, кыжаалат болгондуку – кир, ички дүйнөсүндө “бороону бары” – өтө кир нурдануу таратат. Тандоолор туура болсо, ааламга бактылуу адамдардын нурдануусу тарамак.

Мурда планетанын түштүгүндө жашаган калктар эмоционалдуу, түндүгүндөгүлөр токтоо болгон. Анын себеби жалаң эле климат, темперамент менен байланыштуу эмес, ойломундагы стереотип, тандоо менен байланышы бар. Азыр элдердин аралашуусу менен стереотиптер азаюуда.

Аңдоо бул – инстинкт, түш, ынанымдардын, көрсөтмө-багыттардын, стереотиптердин, программалардын топтолгон жери. Биздин аңдообузда төмөндөгүдөй туура эмес ынаным, багыт, стереотип ж.б. топтолгон: “Жарды болуп төрөлгөндөр, жарды жашап өтөт”, “Кайнене (келин) менен жашоо – азап”, “Энеден кийин төркүн жок, эрден кийин урмат жок”, “Таксистке, официантка чайга (тыйын) бериш керек, дүкөнчү бир сом алдаса, тарбиялаш керек” ж.б. Айрым учурда табыптар, көзү ачыктар, врачтар, астрологдор ж.б. пациентке негативдүү программа киргизип, ынандырып коюшат: “Сиз күйөөңүз (келинчегиниз) менен ажырашасыз”, “Сиздин алаканыңызда кыска өмүр жазылган”, “Сиз баласыз өтөсүз”, “Сиздин тагдырыңызда бактысыздык жазылган” ж.б. Чечим чыгарарда алар жетекчиликке алынат, ошондуктан адам көйгөйлүү. Аңдоону тартипке салса, көйгөй азаймак. Стереотип – зыяндуу нерсе, отоо чөптү жулуш керек, зыяндуу ынанымдан кутулуш керек. Чечим чыгарарда ойлонбой,

аңдоонун чечимин аткарып, анын азабын адам өзү тартат.

А. Свияш: “Разумный мир, как жить без лишних переживаний” деген китебинде: “Кайгы-капасыз жашоо үчүн бул дүйнөгө экскурсияга келген адамдай жашоону сунуштайт. Анткени сиз бул дүйнөгө эч нерсе алып келген эмессиз, эч нерсе алып кетпейсиз, дүйнөнүн ээси сиз эмессиз. Адам эмнени идеалдаштырса ошого жетпейт. Идеалдаштыруу дегенибиз – бир баалуулукка, идеяга, максатка өтө ашыкча маани берүү. Үй-бүлөнү адам идеалдаштырса, ал бузулат, акчанын артынан кууса, көп акчасыз өтөт. Сиздин идеалыңыз бузулду, бирок дүйнө өзгөргөн жок. Жашоо рухий сабагын ушинтип берип турат”. Иса (алейхисалам): “Жер жүзүндө казына топтоп өмүрүңдү коротпо”, -деген. Даоизмде: “Бул дүйнө – майя (иллюзия), мираждын артынан кубалап, энергияңды, убактыңды коротпо”, – деген. Кыргыздар: “Бүгүн барың эртең жок, ушундай болот дүйнө шок” – дешкен.

Акыркы мезгилде чыгармачыл адамдар жаныбарлардын образын түзүү менен балдарды тарбиялап жатышат. Түлкү өтө куу, жылан уулуу, карышкыр коркунучтуу, арстандын айкырыгы жагымсыз ж.б. бирок ага таарынбай жашоого үйрөтүүдө. Чондордун, депутаттын саясий кемчилиги, окумуштуулардын көчүрмөсү (плагиат), жазуучулардын “идеясы”, бизнесмендин сарандыгы ж.б. ойдогудай болбосо да жаман сезимдер козголбош керек. Дүйнөнү биз түзгөн эмеспиз, ал кандай болсо, ошондой кабыл алыш керек. Адамдын турмушундагы көйгөйдү түзүүчү автор – адамдын өзү. Ал каалаганын (иллюзияны) өтө жогору баалап, алы кеткенче, акчасы түгөнгүчө күрөшөт же депрессияга жетет. Мындай шартта ал турмуштун рухий тарбиясын өздөштүрмөйүнчө “рухий сабактар” (оору, кырсык, түрмө ж.б.) кайра-кайра кайталана берет.

Дүйнө ар ким каалагандай өзгөрүүчү нерсе эмес. Ошондуктан адам кабыл алгысы келбеген нерсе тагдырга жазылгандай, каалаган нерсе насип этпегендей көрүнөт [7]. “Кыз бактылуу болор жерине ыйлап барат”, өзү тандап барган жерде ыйлап жашагандар, ажырашып кеткендер аз эмес. “Идеалдаштыруу токтогондо жашоонун рухий сабагы токтойт” (А. Свияш).

Адамдар турмуштун сахнасында бир ролду тандап алган: “наадандардын азабын тартуучу”, “акмактын аялы”, “баарын жашоого үйрөтүүчү”, “үй-бүлөдөгү террорист”, “көзөмөлдөөчү” (менин буйругум менен дем ал), “келесоолордун өлкөсүндөгү жалгыз акылдуу”, “кем акылдардын арасындагы интеллектуал”, “кайра куруу саясатынын курмандыгы”, “бааланбаган талант”, “шыксыз кесипкөйлөрдүн жетекчиси” ж.у.с. ролду жогору баалап, жогорку максатсыз жашагандар аз эмес. Коомдук пикирди идеалдаштырган адамды башкарыш (манипуляциялаш) оңой. Жашоого жылмайып, оптимизм менен карасаң, жашоо сага “жылмаят”. 100 жыл мурда эркектер күчтүү болушкан. Үй-бүлөнү багып, балдарын тарбиялаган. Азыр коом радикалдуу өзгөрдү. Аялдардын эркиндикти каалашы, өз алдынчалыгы ажырашууларды арбытты. Миллиондогон балдар атасыз чоңоюп жатышат. Мурдагы энелер балдарынын бактылуу болушун (б.а. рухий жолду) тандаган, азыркы энелер өзү бактылуу болууну (напсини) тандады. Натыйжада идеалдуу эркекти жана аялды табыш кыйын болуп баратат.

“Мен дайыма биринчи болушум керек, башкалар эмне болсо, ошо болсун”-деген ролду тандаган адам, башкаларды азапка салат. Жашоодон рухий сабакты өзү көп алат. Беш жашар баланы “Мерседес-600” рулга отургузуп айдатсаңыз, анын кубаттуулугу менен эмне болот? Турмушта ушул сыяктуу “авариядан” көптөгөн адамдар азап

тартышууда. “Жашоо бул – күрөш” деген ролдогулар газетага ушак айындарды жазып, митингде сүйлөп же соттошуп жүрүшөт. “Жашоо бул – оюн” деген позициядагылар элге кызмат кылуу, адамгерчилик ж.б. жогорку материя менен иши жок, спортто, сахнада, саясатта ж.б. “ойноп” жүрүшөт. Бизнесмен “ойноп” барын алдагысы келсе, ИИМ, салык кызматчылары башка тарапта аларды кармап жүрөт.

Айрым кыздар ашыгып турмушка чыккысы келет, айрымдары билим алып, өзүн өзү тарбиялап, турмушка даярданып, анан турмуш курууну тандайт. “Ашыккан кыз эрге жетпейт, эрге жетсе, этек-жеңи жерге жетпейт”. “Отурган кыз ордун табат”. Айрым кыздар эрки күчтүү, бийликке жетүүгө мүмкүнчүлүгү бар, билимдүү, лидер жигитке турмушка чыккысы келет. Ошол эле кезде гендердик теңдикти, эркиндикти каалайт. Бул эки каалоо бири-бирине карама-каршы багыт экендигин түшүнбөйт. Күйөөсү лидер болуш үчүн, келинчеги баш ийиш керек. Гендердик теңдикти кааласа, күйөөсү эч качан лидер болбойт. Үйдө лидер болбогон жигит сыртта лидер боло албайт. Жөндөмүн өнүктүрүүгө жардам бере турган күйөөгө чыккысы келген кыздын күйөөсүнүн максаты ишке ашпай, жөндөмү өнүкпөй калат. Кийин ал аялынын “мойнунда” отурат. Айрым кыздар өчпөс махабатты, күчтүү сезимди эңсешет. Андай махабат романтикалык же сентименталдык чыгармаларда эле болот. Таттуусу бар турмуштун ачуусу да болот. Күн бар жерде түн бар, сүйүү бар жерде күйүт бар, жашоо бар жерде өлүм бар.

Күчтүү эркектер өзүнө ишенимдүү, чечкиндүү, энергиялуу, активдүү, эч кимден көз каранды эмес болушат, кыйынчылыктан коркпойт, өз алдынча чечим чыгарат. Тилекке каршы цивилизациялуу коомдо мындай лидер эркекке орун аз. Алар спортто,

тоодо, ИИМде, токойдо ж.б. бар. Алардын иштей билүү сапаттары эң сонун, билимдүү болсо да жамаат батырбайт. Олигархтардын арасында мындай адамдар жок. Алар күч, энергия, чечкиндүүлүк менен эмес, эпчилдик, акыл-эстүүлүк, билим менен олигарх болушат. Көрүнбөй иштеп, эл ичинде аз болуп, жупуну кийинет, аялынын жардамына муктаж болот.

Идеалдуу адам болууну тандасаңыз ошол идеалдын мүнөзүн аткаруучу актердой даярдык көрүңүз. Ал жөнүндө окуңуз, сиз артист, режиссер, сындоочу көрөрман өзүңүз болуңуз. Идеал адамдын жүрүм-турумун, жашоосун, адеп-ахлагын, сүйлөгөн сөзүн ж.б. кайталаңыз. Ошол адамдай, жылдыздуу, сүйкүмдүү ролго кириңиз.

Кызыл түстү агрессивдүү, өжөр, айтканынан кайтпаган, мүнөзү көк, эмоционалдуу адамдар тандашат. Көк түстү өзүнө ишенген нарктуу, кадыр-барктуу адамдар тандашат. Кара түстү агрессивдүү, чыр же тескерисинче нуру төгүлгөн асылзат адамдар тандашат.

Адамдын каалоосунун чеги жок. Жашоосуна каниет кылбагандардын 50-100 каалоосу, максаты болот. Аларды жүзөгө ашырууга алы жетпей, бактысыздыкка келет. Каниетчилдердин 10-15 каалоосу, максаты болот. “Адамдардын кирешеси өскөн сайын, каалоо-талаптары андан тез өсүп турат” (Паркинсон). Азыр адамдын талаптары кирешесинен жогорулап баратат.

Адамдын физикалык талаптарын канааттандыруу (курсагын тойгузуу) кыйын эмес, бирок напси тойбос болот. Америкалык психологдор 1948-1978-жылдардын ортосунда элдин пейилинин өзгөрүшүн изилдешкен. Бул мөөнөттө элдин жашоо шарты кыйла өзгөргөн, бирок жашоого канааттануусу өзгөргөн эмес. Англияда 160 миң фунт стерлинг уткан 191 адамга сурамжылоо жүргүзүлгөн. Утканда кубангандыгын белги-

лешкен, бирок кийин көйгөйлөрү арбыган. Коңшуларынын, туугандарынын ичи күйүп, душмандык мамилеге өткөн, алардан кайра-кайра материалдык жардам сурап, ачуусун келтирген. Айрымдар жумушун таштап, жалгыздыктан жапа чеккен.

Денени азыктандырууда адал-арам, пайдалуу-зыяндуу деген түшүнүктөр бар. Рухий тарбиянын да жакшы-жаманы, пайдалуу-зыяндуусу бар. Искусство – сулуулуктун, көркөм ойломдун мыйзамдарынын негизинде адамдын чыгармачылыгынын натыйжасында пайда болгон маданий тармак. Адамдын жан дүйнөсүнө искусствонун таасири зор. Музыка, сүрөт, адабият, скульптура, театр ж.б. адамдын сезимдерин козгоп турат. Искусство адамга оң таасир этип, оң багыт берсе – пайдалуу. Адамдын көңүлүн чөгөрүп, маанайын түшүргөн, терс жүрүм-турумга үндөгөн жаман адаттарды үгүттөгөн чыгармалардын кереги жок, алар зыяндуу. Искусствонун тандоо-багыты көп маселени чечет. Анткени эмоциясын башкара албаган адамды эмоциясы “башкарат”.

Саясатта, соодада, илимде, турмуштун башка тармагында “койдун терисин жамынган карышкырлар жортуп” жүрсө, тарбиячылар балдарга “адам бол” деп үйрөтүүдөбүз. “Башка пикиртеги карышкырлар турмушта жортуп жүрсө, койлорго вегетерианчылык жөнүндө резолюция кабыл алуунун мааниси жок”-деген В.Р. Инге. Ошондуктан тарбия натыйжасыз. Балдар турмуштун сахнасындагы бардык каармандарды көрүүдө. “Элиң бөрү болсо, бөрү, түлкү болсо, түлкү бол” – деген макал турмуштук тажрыйбадан чыккан. Бул – этнопедагогикадагы жаңылыштык. “Карышкырдан корккон токойго барбайт”. Карышкырдын позициясын тандаган (криминал) адамдын тагдыры тайкы болот, ал элдин ишениминен чыгат, урмат-сыйдан калат, иштен бошотулат. Ошого карабастан “Бөрү

арыгын билгизбей, итке жонун компойтот”. Акыры “Карышкыр кайракка карап, улуит”, б.а. адам өкүнөт. Өткөн өмүр – өчкөн от сыяктуу, калган кадыр, качкан куш сыяктуу. Адамга эки нерсе тирек: бири – тарбияланган тил, экинчиси – жүрөктөгү соо дил. Адам болуп туулуп, карышкырча жашоо – акыл-эстин кемдиги, ыймандын жетишсиздиги, аң-сезимдин пастыгы. Карышкырча жашоону тандаган адамдын тили “канга боёлуп”, руху, дили кесел болуп калат.

Эч ким оорукчан же майып болууну тандабайт. “Майыптык – бул адамдын көзөмөлдөнбөгөн жаман ойлорунун, терс эмоцияларынын, улам өзгөрүп турган каалоолорунун натыйжасы”. (А. Свияш) [7. 309-б]. Адамдын аң-сезими менен ден-соолугу себеп-натыйжа байланышта болот. Адам ичинде кызуу кандуулук менен жаман ойлорду ойлосо, ичи тарып, бирөөлөрдү көрө албаса, андан негативдүү маалымат чыгып турат. Ошол эле ойлор күчөгөн түрдө өзүнө кайрылып келет. Көзөмөлдөбөгөн терс ойлордун зыяны өзүнө тиет. Жакшы ой жакшыга, жаман ой жаман ойго тартылат. Бирөөгө жамандык каалаган адам, өзү жамандыкка жетет. Адамдын аң-сезими менен ишинин ийгиликтүү (ийгиликсиз) болушу, эл менен мамилесинин жакшы (жаман) болушу себеп-натыйжа байланышта, адамдын ден-соолугу, жашоосу оңолуш үчүн ою, ниети, кеби оңолуш керек. “Адамдардын акыл-эси болуп туруп, келесоонун ишин кылган учур аз эмес” (Ф. Ларошфуко).

Ден соолук барда анын наркы бааланбайт. Аны жоготкондор миллиондогон акчаларды сарптап, ден соолугун калыбына келтире албай жүрүшөт. Жаш кезде ичкилик, кече, кечки клубдарда ж.б. болуп, уйкудан калып, режим бузуп, туура эмес тамактанып, ден соолуктан ажырагандар аз эмес. Ден соолукту ооруканадан, дарыканадан, врач-

тан, табыштан издеп, өзүн объект катары сезгендер бар. Медицина мындай пикирге каршы эмес. Саламаттыкты сактоо менен дары чыгаруу тармагы миллиарддаган акча түшүүчү чоң бизнеске айланган. Элдин ден соолугу чың болсо, алар банкрот болушат. Ошондуктан мындай ынанымды өзгөрткүсү келбейт. Медицина илими өнүккөн сайын, элдин ден соолугу начарлап баратат.

Адамдардын дили (психикасы) соо болбосо, дени-карды соо болбойт. Психика – энергиядан (күч-кубатынан, активдүүлүгүнөн, өзүнө ишенимдүүлүгүнөн ж.б.), эмоциядан (кубануу, кайгыруу ж.б.), менталдык (акыл-эс, ынаным, көз караш, идеал ж.б.) жана андоодон (коркуу, генетикалык программа, инстинк) турат. Врач денени дарылайт. Ошондуктан натыйжасы кыска. Адамдын аң-сезими, турмушка туура мамилеси, ойлору, эмоциялары ж.б. ден соолугунун абалын аныктайт. Рухтун оору же соолугу турмушунун абалын аныктайт. Ошондуктан ден соолукту дарыканадан эмес, башыбыздан (акыл-эстен, көз караштан, жакшы ойлордон, багыттан ж.б.), жүрөгүбүздөн (жакшы эмоциялардан ж.б.), адеп-ахлагыбыздан издөө керек. Дени соо адам деп – физикалык, психикалык, рухий соо адамды аташат.

Дартка даба болуучу универсалдуу алгоритм барбы? Бар, аны көпчүлүк билет. Ден соолукта жашаш үчүн физикалык жана рухий төрт денелер (менталдык, андоо, эмоционалдык, энергетика) соо, б.а. иммунитетти күчтүү болуш керек. “Ден соолук медицинага караганда адамдын адеп-ахлагына, адаттарына, мүнөзүнө, тамактанууга, ааламды караңгы же жарык түстө көрүшүнөн көбүрөөк көз каранды” (Д. Леббек). Ошол эки аалам бир көчөдө, атүгүл бир үйдө жанаша жайгашы мүмкүн. Сиздин ааламыңыз оорукчан кылса, башка ааламга көчүнүз. “Ден соолугу чың, рухий сулуу,

кубаттуу адамдар – эч нерсеге кыжырданбайт” (Г. Лихтенбург).

Адам эмнени айыптаса, ошого өзү жетет, андан кутулуш кыйын. “Күлгөнгө күлө жетесиң”. “Уулуң бар уулду, кызың бар кызды сындаба”. Сындагандын өз баласы окугусу, иштегиси келбейт, көңүл ачууну каалайт, акчаны тандайт. Ата-энеси жанындагыларды жактырбай, турмушуна нааразы болот. Жараткандын берген рухий тарбиясы ушундай. Ата-энесине жашоого мамилесин өзгөртүп, шордуу болбой, каниетчилдик, шүгүрчүлүк керек. “Шордуу шорполуу этти жактырбайт”. Шордууга бакыт алыс, кырсык жакын болот.

Бай болууну тандагандар өмүрүнүн 1/3ин же жарымын акча табуу үчүн аракеттенишет. Байлык бардык адамдардын бешенесине жазылган эмес. Байлык топтоого аракети натыйжасыз адамдардын өмүрүнүн 1/3 (же жарымы) текке кетет, аны эч ким кайтарып бербейт. Өзүнө жакпаган ишти тандагандар кыркка чыкканча иштеп, кийин турмушту, шартты, жетекчини ж.б. күнөөлөп өмүрү өтөт. Кубанычы аз, акча жетпейт, бирок тандоосу туура эмес экендигин мойнуна албайт.

ЖМКдан бактысыз адамдардын кырсыгын, криминалды, кыйроону, банкротту, аварияны ж.б. көргөн, окуган адамга балээ жабышкансып, жашоосу азаптуу окуялардын тегерегинде өтө берет. Ага ушундай жашоо “жагат”. Балээден кутулуш үчүн көңүлүн турмуштун кызыктуу жагына буруу керек [5]. “Адам турмушту түшүнүп, маанилүү нерсеге көңүлүн буруп, аракеттенсе, бакыт артынан кууп жетмек” (В.Франкл).

Ишти жакшы аткара албаса да туугандарын, классташтарын, досун колдоп, окууга, мамлекеттик мекемеге, банкка ж.б. жумушка орноштуруп, коргоп жүргөндөр бар. Компетентсиз “ишмерлердин” коомго зыяны көп. Натыйжада туугандарын,

досторун “мойнуна мингизип” алган бечаралардын ишке кызыкчылыгы төмөндөйт, жашоосуна нааразы болуп, аларга жини келет. Акчасы түбү жок челекке түшүп жаткандай көрүнөт. Жолу болбогон туугандарынын көйгөйүн чечип келгендердин өзүндө көйгөй пайда болот. Адамдар менен жакшы мамилени идеалдаштыргандын алган рухий тарбиясы ушундай.

Айрым адамдар акчаны жамандыкка (на черный день) арнап топтошот. “Караңгы күндү” күткөн адамга ал келет. Айрым адамдар өмүрүнүн жарымын иште өткөрүшөт. Аларды “трудоголик” деп аташат. Бийликке, байлыкка, ийгиликке жетишкенден кийин эйфорияга келип, анын оюндагыдай иштей албагандарды “жатып ичер”, “жалкоо” дешет. Андан төмөн кызматташтарына чоң сүйлөп, дүйнөнү “кымбат баалуу машинанын күзгүсү” менен карап (текеберденип, сындап), калганда рухий тарбия (банкрот, оору, сот ж.б.) башталат. Адептик билим турмуштун жаңы шартында жаңы ойлордун жаралышына өбөлгө болот. Сын тагып, бирөөнү ушактасаңыз, сизге сын тагып башка бирөө ушактары анык [3].

Адамдардын терс сапаты үчүн кайгыра берген киши өзүнүн ишин жылдырууга энергиясы, күч-кубаты жетпей калат. Биздин өлкөдө рухий тарбияга көп дуушар болгон адамдар: “кыйкырган, чыр чыгарган, тили заар, калп айткан, өзүн гана ойлогон, өз кызыкчылыгы үчүн “сатып кеткен” ж.у.с. кишилердин туура эмес сапаттары үчүн нерви бузула берет. Рухий тарбиянын өкүнүчтүү мыйзамдары ушундай. Рухий лидерлер көбүнчө тектүү үй-бүлөдөн чыгат.

Аз иштеп көп акча тапкысы келгендерге социалдык чөйрө жактырган жумуш табыш кыйын. Алар баңгизат, денесин сатышат, чет элдик инвестордун “канга боёлгон” акчасына жалданып иштейт ж.б. Натыйжасы – кылмыш жазасы, кырсык, депрессия, суицид.

Жараткандын рухий сабактары төмөнкүдөй: ата-энеси тартипти, моралдык нормаларды, коомдун пикирин идеалдаштырса, баласы баңги болот. Билимди, интеллектти идеалдаштырган ата-эненин баласы начар окуйт. Коомдук пикирди сыйлаган, коомдун жашоо тартибин, этикасын идеалдаштырган ата-эненин баласы экзотикалык жаштар тобуна, панк, рокер, рэпер ж.б. топко кирет. Пуритан (католицизмге, буржуазиялык феодализмге каршы, англиялык диний-саясий кыймылга катышкан), аморалдык жүрүм-турумду сындаган, өзүн сексуалдык жактан карманган ата-эненин баласы эрте жыныстык жашоону эңсейт. Жумшак, жоош-момун (деликат) ата-эненин баласы максатка умтулган, ырайымсыз, катаал болот. Иштерман, бизнесте, бийликте ийгиликке жетишкен ата-эненин баласы окугусу, иштегиси келбейт [7].

“Жашоо – Кудай менен шайтандын күрөшү, экөөнүн согуш талаасы – адамдын жүрөгү (напси менен руху). Жаман сапаттарын (напсини) жеңе алган адам дүйнөнү багындыра алат. Адам рухий өнүгүү менен АДАМ болот же напсинин кулуна айланат. Адептик-рухий жактан өркүндөө үчүн адамга багыт көрсөтүүчү идеал керек. Ал идеал – Кудай. Жүрөгүндө Кудайсыз киши коркунучтуу, анткени пенде оюна келгенин кыла берет. Адам ичиндеги азгырып турган “айбанды” (напсини) жеңип чыкса, детерминизмден (шарттаган туткундан) бошонуп, өз жүрүм-турумун өзү аныктап, өзү башкарган суверендүү рухий аң-сезимдүү бийиктикке көтөрүлөт. Келечекте адам көөдөнүндө Кудайды алып жүрүүчү (богоносец), кудай-адам (бого-человек), жалпы адамзат болсо, улуттук тосмолорду бузуп, ишеним (дин) аркылуу биригип, кудай-адамзатка (бого-человечество) жетиш-

кенде бүткүл дүйнөлүк гармония орномок”, - деген М.Ф. Достоевский [2].

Бул жыйынтык христиан дүйнө таанымынын негизинде чыгарылган. Биздин оюбузча жашоо – жамандык менен жакшылыктын, адам менен шайтандын (напси менен рухий тандоонун) күрөшү. Адам напсини жеңсе, рухий кубаттуу, даанышман, акылман болот, бирок кудай-адам боло албайт. Тарыхта бир да адам Кудайдын деңгээлине жеткен эмес. Адамзаттын биригиши кыйын, бириккен күндө да кудай-адамзат же Кудайга альтернатива боло албайт.

Рухий менен насилилик багытты кантип ажыратып тааныса болот? Адам өзү үчүн нан бышырса – ал насилилик багыт, балдары, кайын-ата, кайын-энеси, күйөөсү жесин деп бышырса – ал рухий. Өзүнүн кызыкчылыгы үчүн илим изилдесе – насилилик, элдин көйгөйүн чечүү үчүн аракеттенсе ал – рухий. Бийликтин башында туруп, бир сыйра кийимден башка эч нерсеси жок, байлыгынын барын элге берген падышалар өткөн. Булар – рухий дүйнөсү бай, даанышман адамдар. Байлыгы ашып-ташып турса да, адамга жакшылыгы жок сараңдар өткөн. Аларды – “чык татырбас Чынарбай” дешет.

Рухий жана материалдык баалуулуктарды тандоо боюнча узак талаш болуп келген. Жаңылуу-сыноо усулу аркылуу экөөнө тең салмактуу мамиле кылуу керектиги илимий-методикалык адабияттарда жыйынтыкталган. Ал эми рухий же насилилик тандоо боюнча эксперимент жүргүзүүнүн зарылчылыгы жок, анткени өзүмчүлдүн дүйнө таанымы чектелүү, аң-сезими пас боло тургандыгы белгилүү.

Эми жыйынтыктайлы. Адамдын каалоосунун чеги болбойт. Адамда бүгүн бир, эртең башка каалоо чыга берет, ошентип жашоосу өтө берет. Каалоосунун артынан

түшүп, жашаган адамдын келечеги кең, түбөлүгү түз, жашоосу бейпилдикте болбойт. Напсинин кулчулугуна айланган адам бактысыз. Ата-энеме, балама, өмүрлүк жарыма, кайын-журтума, элиме, Мекениме ж.б. жакшылык кылам деп жашагандын да өмүрү өтө берет. Анын өмүрү – өрнөктүү өмүр. Биймандуу, рухий байлар – чексиз бакыттын ээлери. Рухий байлык – соолубас булак сыяктуу.

Адабияттар:

1. Алымбаева Б.Б., Жумабаева Г.А. *Этнопедагогиканын негизинде балдарды үй-бүлөдө тарбиялоо.* – КББАнын Кабарлары. – № 2 (48). – 2019. – 84-88-б.
2. Байгазиев С.О. *Кыргыз элинин этикалык жана этнопедагогикалык асыл-нарттары.* – Бишкек, 2019.
3. Джон Кехо. *Подсознание может все. Живите с умом.* – Минск, 2004.
4. Маслоу А. *Психология бытия.* – М.: Рефл-Бук, 1997. – С 44-61.
5. *Психология личности в трудах зарубежных психологов. Хрестоматия. Составитель А.А. Реан.* – Санкт-Петербург. – Москва. Минск. Питер. 2000.
6. Свияш А.: *Разумный мир, как жить без лишних переживаний.* – М.: Центрполиграф, 2005.
7. Фромм Э. *Психоанализ и этика.* – М., 1994. – С 100-104.

Рецензент:
Иманкулов М.К.,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент